

היהפוך כושי עורו? למגוון הוראותיו של הצירוף

"ממשך ומורט" (ישעיהו יח ב, ז)

תאריכים

ממושך ומורט, השורשים מש"ך, מר"ט, ישעיהו יח ב, ז, משחקי מילים, משמע משתקף, כוש, כושי.

תקציר

החיפוש אחר משמעותו של הצירוף "ממשך ומורט" (ישעיהו יח ב, ז) הביא את הפרשנים להציע הצעות שונות ומגוונות. בהצעותיהם אלה ניסו הפרשנים ליישב את הוראותיהם של שורשים אלה במקרא עם הקשר הכתובים. לשורשים אלה יש הוראות מגוונות במקרא, לכן אף הפרשנויות לצירוף זה מגוונות. לדעתי החיפוש אחר משמעות אחת לצירוף הנ"ל מוטעה מיסודו. כיוון שלפנינו טקסט ספרותי מן המורכבים שנכתבו אי-פעם, סביר מאוד להניח שהנביא (הסופר) בחר להשתמש בכוונה תחילה במילים המשתמעות למספר פנים, הן מבחינת הוראותיהן והן מבחינת האסוציאציות שהן מעלות. כך במספר מצומצם של מילים הוא מעלה רעיונות רבים ומגוונים ומעשיר את האמירה.

לכן אפשר שכל אחת מדרכי הפירוש שהוצעו על-ידי הפרשנים השונים משקפת נדבך אחד ממספר נדבכים שהסופר רצה לכוון אליהם. במאמר זה ניסיתי לארוג חלק גדול מן ההצעות לפירוש צירוף זה שהועלו על ידי הפרשנים השונים לכלל מארג משמעות אחד. כמו כן, בהסתמך על השורש מש"ך המשמש בארמית ובאכדית בשדה הסמנטי של ה"עור" הצעתי לראות את המילה "ממושך" במשמעות חדשה – "ניקה עור (של בהמה); הסיר שער מן הגוף" וכדומה. הצעתי לראות את הצירוף "ממושך ומורט" כמציין משמעויות שונות בכל אחד משני ההקשרים שהוא מופיע בהם.

בישעיהו יח, ב צירוף זה מכוון לתיאורם הפיזי של בני כוש: "ממשך ומורט" – שתי מילים נרדפות המתארות באופן ציורי את **דלילות שערם** של בני כוש כאילו "משכו, מרטו את שערם. המילה "מורט" מכוונת גם למשמעותה האחרת במקרא "מבריק,

מלוטש" - **גופם הדליל בשערות** (החלק) של בני כוש **נדמה כמלוטש ומבריק**. ההקשר המתאיחס לעורם של בני כוש מאזכר גם בדרך אסוציאטיבית את **צבעו השחור**. "ממושך" יש בה גם כדי לכוון את הנמענים למשמעות האירונית "מי שמשכו אותו", היינו "גבוה".

בהקשר השני שבו מופיע צירוף זה בישעיהו יח, ז משמעותו שונה לחלוטין. בכתוב זה מתאר הנביא את בני כוש המביאים שי לה' לאחר שנכנעו לפניו והכירו בגדולתו. רוצה לומר בני כוש מתוארים בכתוב זה ככנועים, כמושפלים וכמבווישים בהקבלה לאמור בישעיהו מה, יד-טז. כיוון שמריטת שער מציינת במקרא גם השפלה וביזוי, הרי שבהקשר זה הצירוף "ממושך ומורט" יכול להתפרש כתיאור ציורי שמשמעו **"בזוי ומושפל"**.

א. מבוא

במאמר זה ברצוני להציע פירוש חדש לצירוף "ממשך ומורט" (ישעיהו יח ב, ז). ייחודו של פירוש זה שיש בו ישן וחדש גם יחד. מחד גיסא הוא מתבסס על חלק מן הפירושים שהוצעו לצירוף זה, אך מאידך גיסא יש בו תפיסה חדשה שיש בה כדי להמחיש את מורכבותו הספרותית-לשונית של הצירוף הנ"ל ולהאירו באור חדש.

הוראתו של הכתוב בישעיהו יח: "הוי אַרְךָ צִלְצַל כְּנִפְיָם אֲשֶׁר מַעֲבֵר לְנִהְרֵי כּוּשׁ. הַשִּׁלַח בָּיָם צִירִים וּבְכָלֵי גִמָּא עַל פְּנֵי מַיִם לְכוּ מִלְּאֲכִים קָלִים אֶל גּוֹי מְמֹשֵׁךְ וּמוֹרֵט אֶל עַם נוֹכָא מִן הוּא וְהִלְאָה גּוֹי קוּ קוּ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בְּזָאוּ נְהָרִים אַרְצוֹ" (פסוקים א-ב); "בַּעַת הַהִיא יוּבַל שֵׁי לֵה' צְבָאוֹת עִם מְמֹשֵׁךְ וּמוֹרֵט וּמַעַם נוֹכָא מִן הוּא וְהִלְאָה גּוֹי קוּ קוּ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בְּזָאוּ נְהָרִים אַרְצוֹ אֶל מְקוֹם שֵׁם ה' צְבָאוֹת הַר צִיּוֹן" (פסוק ז) מוסכמת, פחות או יותר, על מרבית הפרשנים: הנביא מצווה על שליחי ארץ כוש שישבו אל ארצם ואל עמם הממושך והמורט, המפיל חיתתו על העמים שסביבו, ויבשרו לו שבעתיד יביא האל מפלה על אויביו. אויבי האל הכנועים יודו בגבורתו של ה' וירצו אותו במתנות.

יש הגורסים, בהסתמך על חלק מן הפרשנים המסורתיים ועל מדרשי חז"ל, שהנביא אינו מכוון בדבריו אלה לגויי הארצות שמעבר לנהרי כוש אלא לגלות ישראל בארצות אלה, אולם בפרשנות המדעית למקרא דעה זו בדרך כלל אינה מקובלת.¹

אפשר שהיו גולים יהודים בארצות אלה, אבל לדעתי הנביא מכוון בדבריו אלה דווקא לעמי הארצות האלה שהפילו חיתתם על העמים שסביבם, שכן עם ישראל אינו מוזכר כלל, והנביא מדגיש שהוא מתייחס ל- "עם נוכא מן הוּא וְהִלְאָה גּוֹי קוּ קוּ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר

¹ דיון נרחב בגישה זו ראה אצל ולדמן והמקורות המובאים שם. לגישה הסותרת ראה למשל המקורות המובאים בהערה 5.

בְּזָאוּ נְהָרִים אֲרָצוֹ". כלומר הדברים מתייחסים לעם נורא שנהרים בזאו את ארצו (שנהרות חילקו את ארצו?). קשה להניח שדברים אלה מכוונים לגולים מבני עם ישראל. הרעיון ש"לעתיד לבוא יקבלו כל הגויים את אלוהותו של ה', ויבואו לעובדו במקדשו אשר בירושלים" מופיע לא אחת בנבואותיו של ישעיהו.²

ארצם של שליחים אלה היא ארץ "כוש". לדעתו של מלמד, "המילה 'כוש' או 'כושי' מתייחסת בספרות המקראית לנובים, שהתגוררו בדרום מצרים. עם הזמן התרחבה קבוצת המסומנים של שם זה לכל האפריקנים".³ המילה "כושי" מתייחסת במקרא גם לשבטים בנגב וגם לשליטי בבל במחצית השנייה של האלף השני לפני הספירה,⁴ אולם על דעת מרבית החוקרים מוסכם שבהקשר זה הנביא מתייחס לכוש שבדרום מצרים, בעיקר בשל הזכרת הנהרות (מֵעֶבֶר לְנַהְרֵי כוֹשׁ).⁵

ולדמן גורס, שתחת השם "כוש" "יכולים להיות כלולים שטחים עצומים למן האשד השני של הנילוס באזור אבו סימבל ואולי אף למן האשד הראשון באסואן, גבולה הדרומי של מלכות מצרים הקדומה - ודרומה, בארצות סודאן ואתיופיה של ימינו. הוא מדגיש ש"בימיו של ישעיהו, בזמן שלטון בני השושלת הכה' בכוש ובמצרים, היו גבולות ארץ כוש לערך בין האשד השני לאשד הרביעי, באזור גיבל ברקל וסביבתו; שם גם שכנה בירת כוש - נפטה. ציונו של ישעיהו - מעבר לנהרי כוש - מכוון לאזורים דרומיים יותר המצויים מעבר ליובלי הנילוס הזורם בכוש זו. בהחלט ניתן לזהות ארץ זו בסמוך לאתיופיה או אף באתיופיה עצמה".⁶ ויש המזהים אותה באזור הכולל את אתיופיה, סודאן וסומליה.⁷

יש לציין שהמצרים כינו את "אתיופיה" בשם כוש (Kš), ובתרגום השבעים השם "כוש" מתורגם לרוב במילה "אתיופיה" (Αἰθιοπία), וכך אף מתורגמת "כוש" בפסוק הנ"ל. "כוש" נזכרת אצל הומרוס ככינוי לשטח שמדרום למצרים.⁸

² לציטוט הנ"ל ראה חכם, ישעיהו, עמ' 25. בעמודים 25-27 מרחיב המחבר בנושא זה.

³ ראה מלמד, עמ' 67.

⁴ ראה אברמסקי, עמ' 708, ועמ' 709 סעיפים ב ו ג.

⁵ ראה למשל Gray, עמ' 308; Kaiser, עמ' 92-93; Watts, עמ' 246; Blenkinsopp, עמ' 310 המזהים את כוש עם אתיופיה (ואפשר שכללה גם את סודאן וסומליה של היום), וכך: מלמד, עמ' 69; אברמסקי, עמ' 709; הראל, עמ' 95; חכם, שם, עמ' קצא.

⁶ ראה ולדמן, עמ' 39 והביבליוגרפיה המובאת שם.

⁷ ראה Blenkinsopp, שם.

⁸ ראה אברמסקי, שם.

בפסוקים אלה מופיעות מספר מילים שתומות, אולם במאמר זה בחרתי להתמקד בצירוף "מְמֹשֵׁךְ וּמוֹרְטִי". צירוף סתום זה פורש לאורך הדורות בפירושים רבים ומגוונים.

רבים פירשו את "ממושך" מלשון "משיכה (גרירה, סחיבה)" ואת "מורט" מלשון "תלישת השער", והבינו צירוף זה בגוני משמעות שונים: אבן בלעם למשל, בעקבות רס"ג ובן-ג'נאח, רואה את "ממושך ומורט" כשתי מילים נרדפות, וכותב: "יש שתרגם אותו 'משוך ומורט'; ולשון אמראט בערבית פירושו מריטה"⁹. רד"ק פירש צירוף זה במשמעות מטפורית המתארת את ביזויו והשפלתו של עם ישראל, כנראה בהשפעת תרגום יונתן המתרגם "עמא אניסא ובזיזא = עם שסוי ובזוז": "שמשכו אותו העובדי כוכבים אלה מזה ואלה מזה ומרטו אותו, כלומר משיכתם אותו הייתה במריטת שערם ובשרם, כלומר שהשחיתו גופם וארצם". מצודות דוד פירש: "אשר מאז היו נמשכים בידי האומות ומרטו שער ראשם וזקנם במשכס". באופן דומה מפרשים גם: מצודות ציון, ראב"ע, רבי אליעזר מבלגנצי ועוד.

השורש "משך" מתפרש במקרא גם בהוראת "ארוך < שנמשך הרבה", כגון "לא תִּמְשֹׁךְ עוֹד" (יחזקאל יב, כה, כו); "תוֹחֲלֵת מְמֹשְׁכָה" (משלי יג, יב), והשורש "מרט" משמעו גם "מלוטש, ממורק", כגון: "נְחֹשֶׁת מְמֹרְטִי"; "חֶרֶב הוֹחֲדָה וְגַם מְרוֹטָה... לְמַעַן טִבַּח הוֹחֲדָה לְמַעַן הִיָּה לָהּ בְּרֶק מְרֹטָה" (יחזקאל כא, יד-טו). לכן יש שפירשו את המילה "ממושך" בהוראת "ארוך < גבוה", ו"מורט" בהוראת "מלוטש, מבריק" בגוני משמעות שונים. כך למשל מפרש חכם: "גוי ארוך (כלומר גבה קומה) שגון פניו מבריק ומלוטש"¹⁰. מרבית מתרגומי המקרא לאנגלית, ומן הפרשנים מודרניים מפרשים: "גוי גבוה שעורו חלק (מבריק)", שכן בני כוש נודעו בעורם דליל השער.¹¹ מלבי"ם מפרש: "גוי גדול ומדינתו משוכה למרחוק וחרבו מורטה וחדה".

⁹ ראה גושן-גוטשטיין, עמ' 98-99 וכן בן ג'נאח, עמ' 276 המפרש "ממושך" מלשון "סחיבה וגרירה".

¹⁰ ראה חכם, ישעיהו, עמ' קצא; מלמד, עמ' 69; Gray, עמ' 312 והביבליוגרפיה המובאת שם.
¹¹ ראה למשל התרגומים הבאים:

New International Version (NIV): `tall and smooth-skinned` *New King James Version (NKJV)*: `tall, smooth-skinned people` ; *English Standard Version (ESV)*: `tall and smooth` ; *Contemporary English Version (CEV)* `tall and have smooth skin` ; *New King James Version (NKJV)*: `tall and smooth of skin` .

פרשנים רבים מפרשים באופן דומה, למשל:

Slotki, עמ' 86; `tall and glossy` ; Kaiser, עמ' 90; `tall and smooth` ; Gray, עמ' 306; `tall? And polished appearance?` ; Blenkinsopp, עמ' 308; `tall and smooth skinned` , וכך גם Watts, עמ' 243.

יש המפרשים את "ממושך" מלשון "מושכי קשת", שכן הלודים והכושים היו ידועים בתקופת המקרא כקשתים מצטיינים: "תִּרְשִׁישׁ פּוֹל וְלוֹד מְשֻׁכֵי קֶשֶׁת" (ישעיהו סו, יט); "כּוֹשׁ וּפּוֹט תִּפְשִׁי מִגֵּן וְלוֹדִים תִּפְשִׁי דֶרֶךְ קֶשֶׁת" (ירמיהו מו, ט). ו"מורט" מפורשת במשמעות "מחודד ומבריק כחרב" על-פי יחזקאל כא, יד-יט.¹²

לדעתו של טור סיני (טורטשינר), "מורט" גזורה מן השורש יר"ט ולא מן השורש מר"ט, וכפי ש"ירט הִדְרָךְ לְנִגְדֵי" (במדבר כב, לב) משמעו לדעתו "כי לא רצוי הדרך לפני", כך "מורט" משמעה "עם לא רצוי שאין אדם רוצה לצאת אליו". לדעתו, כפי ש"תּוֹחֶלֶת מְשֻׁכָּה" (משלי יג, יב) משמעה "תוחלת נמנעת", כך "ממושך" משמעו: "עם שאינך בא במגע אתו, שאתה נמנע מלבוא אליו".¹³

ב. העיקרון שעליו מתבסס הפירוש המוצע להלן

כפי שראינו לעיל, הפרשנים מתלבטים רבות בנוגע להוראתו של הצירוף "ממושך ומורט". כל פרשן בוחן את ההקשר שבו מופיע הצירוף הנ"ל לאור משמעויותיה של כל אחת מן המילים המרכיבות אותו, ומציע פרשנות שתשתלב עם ההקשר. הנחתם של פרשנים אלה היא שישנה משמעות אחת לצירוף זה ועליהם לחשוף אותה. אולם אפשר שהתחבטות בנוגע למשמעותו של הצירוף נובעת מן העובדה שמלכתחילה צירוף זה בא לכוון למספר משמעויות גם יחד.

רוצה לומר: האסוציאציות העולות אצל כל פרשן ופרשן בנוגע למשמעותו של הצירוף הנ"ל נובעות משילוב בין הידע שלו על משמעותם של השורשים מש"ך ומר"ט במקרא לבין ההקשר. כפי שאסוציאציות אלה עלו בראשו של הפרשן, סביר להניח, שלפחות חלקן עלה גם בראשו של הנמען המקראי, ואפילו ביתר שאת, כשהוא שמע או קרא שורות אלה.

לדעתי, לא מן הנמנע הוא שהסופר בחר להשתמש בכוונה תחילה במילים המשתמעות לכמה פנים הן מבחינת משמעויותיהן והן מבחינת האסוציאציות שהן מעלות. מורכבותו הספרותית של המקרא ידועה ומפורסמת, לפיכך אין תמה שבטקסט ספרותי, ובעיקר בטקסט שירי, ישתדל הסופר לכוון למספר משמעויות גם יחד ולעורר אסוציאציות מגוונות, כך שמילים מעטות תוכלנה להביע עושר רעיוני.

עקרונית כל פרשנות שהוצעה לצירוף הנ"ל היא "לגיטימית", וכאמור כפי שעלתה בראשו של הפרשן, סביר להניח, שעלתה גם בראשו של הנמען המקראי, אולם פרשנויות

¹² ראה הראל ובלאו, עמ' 96.

¹³ ראה טור-סיני (טורשינר), ע' 394-395.

אלה "מושכות" לכיוונים שונים. במאמר זה ברצוני להציע דרך לארגן פרשנויות אלה לכלל מכלול אחד. לדעתי אפשר לראות בצירוף "ממושך ומורט" צירוף המציג מארג של משמעויות הנשזרות זו עם זו ויוצרות "אריג" רעיוני אחד.

ג. הוראותיו של הצירוף "מְמֹשֵׁךְ וּמֹרֵט" כמכוונות לתיאורם הפיזי של בני כוש

כפי שצינתי לעיל רבים סוברים, שבאומרו "גוֹי מְמֹשֵׁךְ וּמֹרֵט" מכוון הנביא לבני כוש השוכנים באזורים שמדרום למצרים, כלומר לעמים הגרים באתיופיה או במרחב של סודאן, של אתיופיה ושל סומליה. לדעתי הצירוף "ממושך ומורט" מכוון לתיאורם הפיזי של בני עמים אלה, ובעיקר למאפייני עורם שהבולט שבהם הוא צבעו הכהה.

מלמד מציין שבספרות חז"ל מסתמן זיהוי ברור ומובהק בין ה"כושי" לבין העור הכהה, אולם במקרא קשר זה עולה מבין השורות. משאלתו המפורסמת של ירמיהו (יג, כג): "הֲיִהְיֶה כוֹשֵׁי עוֹרוֹ? עוֹלָה שֶׁבִתְּוֹדַעְתּוֹ שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל הַמִּילָה "כושי" נתפסה כמייצגת אנשים בעלי עור השונה באופן מובחן מעורו שלו. לדעתו של מלמד, צבע העור לא צוין במפורש בשאלה זו, כנראה, משום שהדבר היה מובן מאליו לנביא ולקהל היעד שלו. הכושי זוהה כשונה מהם בהופעתו החיצונית, היינו – בעל עור כהה, שכן לדעתו צבע העור הוא האמצעי המיידני והברור להבחנה בין קבוצות אנושיות.¹⁴ אולם מלבד צבעו, עורם של בני כוש שונה מעורם של בני עם ישראל גם בתכונות אחרות. שחורי העור הם בדרך כלל גם בעלי עור דליל בשער עד חלק בהשוואה לבני עם ישראל השעירים. נוסף לכך נודעו בני כוש גם בגובהם הרם.

לכן, לאור האמור לעיל, נראה לי שצירוף זה הנו מלאכת מחשבת ספרותית-לשונית, שכן הוא מכוון למספר רובדי משמעות שכל אחד מהם מוסיף נדבך נוסף לתיאורו של בן העם הכושי. המעניין בצירוף "ממושך ומורט" הוא שעיקר משמעותו מכוון לתכונות הבולטות פחות בתיאורו של בן העם הכושי: עורו החלק והמבריק, גובהו הרם, ואילו צבע עורו מאוזכר רק בדרך אסוציאטיבית.

זאת ועוד: הצירוף "ממושך ומורט" מופיע גם בישיעהו יח, ז, אך בהקשר שונה! הקשר שונה זה יש בו כדי לכוון את הנמען לפרש צירוף זה במשמעות שונה לחלוטין מן המשמעות שבה הוא מתפרש בישיעהו יח, ב.

¹⁴ ראה מלמד, עמ' 69, וכן שם, עמ' 75. מלמד מדגיש ש"במקרא הכושי מוצג לעתים כשונה ואחר, אך לעתים נדירות בלבד הוא מוצג כנחות ברוח הסטריאוטיפ 'הגזעני'... אין במקרא אף התייחסות מפורשת לצבע עורו של הכושי, כל שכן למאפיינים השליליים שיוחסו לצבע עור זה בתקופות מאוחרות", שם, עמ' 68.

להלן אדון בהרחבה ברובדי משמעות אלה:

1. "מִמְשָׁךְ וּמוֹרְטִי" - כשתי מילים נרדפות.

א. כאמור לעיל, הפועל "מִרְטִי" הוראתו במקרא היא בין השאר גם "תלש שער", למשל: "וְאֶמְרָה מְשַׁעַר רֹאשֵׁי וְזִקְנֵי" (עזרא ט, ג); "גְּוֵי נְתַתִּי לְמַכִּים וְלַחֲזֵי לְמוֹרְטִים" (ישעיהו נ, ו); "כָּל רֹאשׁ מִקְרַח וְכָל פֶּתַח מְרוּטָה" (יחזקאל כט, יח).

פועל זה מופיע במקרא בהוראה זו ארבע פעמים בבניין קל ופעמיים בבניין נפעל (מלבד היקרותו בישעיהו יח): "וְאֵישׁ כִּי יִמְרַט רֹאשׁוֹ קֶרֶחַ הוּא טְהוֹר הוּא... וְאִם מִפְּאֵת פְּנֵי וְיִמְרַט רֹאשׁוֹ גִבַּח הוּא טְהוֹר הוּא" (ויקרא יג, מ-מא). סביר להניח שהפועל "מוֹרְטִי" (צורת בינוני) משקף את הסביל של בניין קל ("מִרְטִי"). צורות סביל של בניין קל ב"תשלום דגש", כגון: "הִרְגִּי" (ישעיהו כז, ז); "זִרְקִי" (במדבר יט, ג); "שִׁרְפִי" (ויקרא י, טז), מופיעות לא מעט במקרא. במקרה שלפנינו הצורה באה בתוספת אם הקריאה ו"ו" (והשווה: "הַיּוֹלֵד" שופטים יג, ח). ככל הנראה הצורה "מִמְשָׁךְ" משקפת ניקוד מאוחר של נפעל במקום סביל של קל (וראה להלן גם סעיף 2).¹⁵

לדעתי, אפשר לראות את המילה "מִמְשָׁךְ" כמילה נרדפת ל"מוֹרְטִי", ומשמעה הוא "מי ש*מישכו את שערתיו (מרטו את שערתיו)", ואנסה להסביר השערת זו.

המילה mašku נפוצה מאוד בניביה השונים של האכדית למן האכדית העתיקה, והוראתה היא "עור". היא מציינת עור של בני אדם, עור של בעלי חיים וכן עור כמוצר מעובד.¹⁶ מילה זו מצויה גם בניביה השונים של הארמית (מִשְׁכָּא/ה) במשמעויות דומות.¹⁷ מילים הגזורות משורש זה הקשורות לשדה הסמנטי של "עור" מצויות גם בשפות אחרות. למשל בערבית המילה mask הוראתה – "עור שהוסר". המילה mšk³ במצרית הוראתה "עור". מילה דומה מצויה גם ביוונית ובהודית.¹⁸ קשה לדעת אם יש קשר אטימולוגי בין מילים אלה. מכל מקום ברור מהימצאותו של שורש זה בניביה

¹⁵ הצעה זו מובאת אצל הראל ובלאו, שם. במגילת ישעיהו מופיעה הצורה "ממורט". קוטשר כותב על כך: "צורת 'מורט' הריהי בינוני של סביל 'קל', מטיפוס אֶכְל (שמות ג, ב ועוד). סביל של קל הולך ונעלם מן הלשון... לפיכך הומרה כאן הצורה בצורה 'הנורמאלית' 'ממרט' (ממורט) = בינוני פועל... מן הסתם השפיעה על הכותב גם 'ממשך', המלווה את המילה שלנו", שם, עמ' 265. רבים מן המדקדקים רואים בפועל זה סביל של הקל, ראה למשל ברגשטרסר, עמ' 460. חיוגי ובן-גינאח מתלבטים בין צורה הגזורה בבניין פֶּעַל מ"מִמְשָׁךְ" בנשילת המ"ם או סביל של הקל. ראה נאצר, עמ' 160 והמקורות המובאים שם.

¹⁶ ראה CAD M/1 376-379.

¹⁷ על תיעודה של מילה זו בארמית ראה Sokoloff, Palestinian, עמ' 334, וכן Sokoloff,

Babylonian, עמ' 714.

¹⁸ ראה HALOT, עמ' 646.

השונים של האכדית, כבר למן האכדית הקדומה, ומהימצאותו בניביה השונים של הארמית שמדובר בשורש ששימש בשפות השמיות למן התקופה הקדומה. השורש מש"ך מצוי במקרא, אך לא במשמעות זו. אבל יש לציין שבמקרא מופיעה המילה "מִשְׁךְ" פעמיים: "הַלֹּךְ יֵלֵךְ וּבָכָה נִשָּׂא מִשְׁךְ הַזָּרַע" (תהלים ככו, ו); "וּמִשְׁךְ חֲקָמָה מִפְּנִינִים" (איוב כח, יח). מילה זו שמקורה במשקל qatl מקבילה מבחינה מורפולוגית למילה האכדית mašku בנשילת התנועה הסופית (*mašk), והיא מפורשת בדרך כלל בהוראת "שק, (של עור), נרתיק (של עור), פונדה (של עור)". פירוש זה מקורו בהנחה שבעברית חל המעתק הבא: "משך (עור) < "שק עור, נרתיק עור, פונדת עור".¹⁹ לכן אפשר שהשורש מש"ך שימש בעברית של תקופת המקרא בשדה הסמנטי של ה"עור", אך לא בא לידי ביטוי במקרא, מלבד היקרויותיו המסופקות בתהלים ובאיוב והיקרותו בישעיהו יח.

כפי שבארמית הפועל "מִשְׁךְ" משמעו "פשט עור (של בהמה)",²⁰ אפשר שבעברית שימש הפועל "מִשְׁךְ" (וצורת הסביל "מִמְשְׁךְ" המשמשת כאן כשם תואר) בהוראה קרובה להוראה "מרט", היינו "הסיר שער מעור הגוף, החליק את עור הגוף, ניקה את עור הבהמה משער" וכדומה.

כך שבצירוף "ממושך (יבעל עור חלק, גזור שער? נקי משער?) ומורט" (מרוט שער) הסופר מצמיד זו לזו שתי מילים הקרובות במשמעותן. צמדים מעין אלה נפוצים במקרא, למשל: "עם רב וְעֲצוּם" (יואל ב, ב); "בְּשֶׁרֶךְ וּשְׂאֲרֵךְ" (משלי ה, יא); "אֲפִי וְחַמְתִּי" (ירמיהו ז, כ); "חִשְׁךְ וְאַפְלָה" (יואל ב, ב); "שְׁמִחָה וְגִיל" (ירמיהו מח, לג); "בְּכִי וְנְהִי" (ירמיהו ט, ט) ועוד. בפסוקים אלה משתמש הנביא גם במילים נרדפות נוספות: "אֶל גֹּי מִמִּשְׁךְ וּמוֹרְט אֶל עַם נוֹרְאִי".

¹⁹ HALOT מפרש את "מִשְׁךְ" בהוראת "פונדת עור" (leather pouch) בתהלים ובאיוב (בהוראה מטפורית). הורביץ כותב: "משך' היא מילה ידועה בארמית ובאכדית ומשמעותה היא עור". 'משך הזרע' הוא נאד או שק של עור", עמ' 228. חכם מפרש את "מִשְׁךְ" רק בתהלים בהוראת "שק הזרע" (ומוסיף: "יש האומרים שהוא עשוי עור"). ראה חכם, תהלים, עמ' תסה. את הצירוף "מושך הזרע" הבא בעמוס ט, יג – "וְנָגַשׁ חוֹרֵשׁ בְּקֶצֶר וְדָרַךְ עֲנָבִים בְּמִשְׁךְ הַזָּרַע" הוא מפרש בהוראת "האדם המוליך ומעביר את תרמיל הזרעונים על פני השדה לזרעו". ראה חכם, תרי עשר, עמ' עד. אבל יש להדגיש: גם אם "משך" הוראתה במקרא היא "שק או נרתיק של עור ההנחה שמקורה של המילה הוא במילה "משך" (=עור) אינה מחויבת המציאות. אפשר שמקורה הוא בשורש msk המצוי בערבית שעיקר הוראתו היא "תפיסה, אחיזה". ראה טור-סיני (טורשינר), עמ' 395.

²⁰ ראה Sokoloff, עמ' 714.

רבים מפרשני המקרא וממתרגמיו המודרניים פירשו את "ממושך" כ – "גבוה" ואת "מוֹרֵט" כ – smooth, hairless skin, היינו בעלי גוף חלק, נקי משער.²¹

בעקבות פירוש זה נראה לי, שצירוף זה בא לתאר את תכונותיו המיוחדות של עורם של בני כוש (עור הגוף ועור הפנים). הנביא בוחר לציין תכונה בולטת בעורם, את היותו דליל בשער, עד כי נדמה כאילו *מישכו אותו, מרטו אותו, ובכך מודגש השוני בין גוי זה לבני ישראל שהיו בדרך כלל בעלי גוף שעיר וזקן עבות.

בתיאור זה יש ממין ה"חיסכון". הנביא אינו מתאר את תכונתו הבולטת ביותר של עור הכושי – את צבעו השחור, שכן תכונה זו, כפי שעולה משאלתו של ירמיהו (ראה לעיל), היא ברורה מאליה. התייחסותו לתכונה אחרת של עור הכושי מעלה באופן טבעי במחשבתו של הנמען את תכונתו העיקרית של עור זה – צבעו השחור, וכך מעצימה את השוני בין בני כוש לעם ישראל, שוני שרוצה הנביא להמחישו.

לדעתי, כאמור, סביר יותר להניח ש"ממושך" נרדפת ל"מורט", אבל נראה שהנביא בוחר להשתמש דווקא במילה הגזורה מן השורש מש"ך לשם יצירת "משחק מילים": כיוון שההקשר מדבר על "מריטת שער, משיכת שער", הרי "ממושך" מכוונת באמצעות "משמע משתקף" גם להוראה "מי שמשכו אותו (משכו את שערו)".²²

ב. אפשר לראות צמד מילים זה גם מנקודת מבט אחרת. אפשר ש"ממושך" נרדפת ל"מורט" ("מי שתלשו את שערו"), אך משמעותה היא "מי שמשכו אותו (כלומר, מי שמשכו את שערו)", והנביא משתמש דווקא במילה "ממושך" כדי ליצור "משחק מילים". הוא מכוון בעזרת "משמע משתקף" לשורש מש"ך המשמש בשדה הסמנטי של ה"עור", כך שהנמען יוכל לפרש את המילה "ממושך" גם באופן אירוני – "בעל עור; מכוסה בעור", כשהכוונה בעל עור מיוחד יוצא דופן.

יש לציין שצמד מילים זה יוצר גם אליטרציה: מְמֹשֵׁךְ וּמֹרֵט.

הנביא מדגיש שמדובר בעם נורא, היינו עם המעורר אימה "אֵל עִם נוֹרָא מִן הוּא נְהָלָה" בשל מעשיו "גוי קו וּמְבוֹסָה".²³ מראהו השונה יש בו כדי להעצים את הפחד מגוי זה, שכן ידוע הוא שהשונה והחריג מעורר לא אחת רתיעה וחשש. אין ספק שהנביא

²¹ ראה למשל HALOT, עמ' 635 המתרגם `smooth or bare skin` וכן ראה המקורות המובאים בהערה 11.

²² משמע משתקף (reflected meaning) הוא שימוש במילה בעלת מספר משמעויות (הומונימיות או פוליסמיות) באופן כזה שההקשר מחייב את הבנתה במשמעות אחת בלבד, אבל הוא מאפשר גם רימוז למשמעותה האחרת (או למשמעותיה האחרות), ראה פולק עמ' 24.

²³ משמעויות של כתוב זה אינה ברורה והפירושים עליו רבים: "גוי חזק ובעל גבורה, גוי המביס את אויביו, גוי ההולך לבטח בדרכו". ראה חכם, ישעיהו, עמ' קצא. יהיה אשר יהיה פירוש הכתוב, אין ספק שהוא בא לתאר את מעשיו ופעולותיו של אותו גוי המעוררים אימה.

מתייחס לגוי זה בשלילה, לכן נראה לי שהוא מגייס גם את מראהו החיצוני השונה באופן קיצוני ממראה נמעניו, כדי להעצים פחד זה. נראה לי, שהנביא מחזק קשר זה בין המראה לפחד גם בעזרת המערך הצלילי: המילה "מוֹרֵט" קרובה בצלילה למילה "נוֹרָא", ומזכירה את המילה "מוֹרָא": "אֶל גּוֹי מְמֹשָׁךְ וּמוֹרֵט אֶל עַם נוֹרָא", והשווה גם: "לֹא תֹאמְרוּן קֶשֶׁר לְכָל אֲשֶׁר יֹאמֵר הָאֵם הַזֶּה קֶשֶׁר וְאֵת מוֹרָאוֹ לֹא תִירְאוּ" (ישעיהו ח, יב). אך בכך לא תמו "משחקי המילים".

2. מוֹרֵט כמציינת דו-משמעות: "מרוט שער" וכן "מבהיק, מבריק".

כפי שצינתי לעיל, נראה לי ש"מוֹרֵט" היא צורת סביל של קל והוראתה "מרוט (שער)", אבל נראה שהיא מכוונת גם למשמעותו האחרת של השורש מר"ט במקרא – "מלוטש, מבריק".

מן הכתוב ביחזקאל כא, יד-טז: "חֲרָב חֲרָב הַיּוֹחֵדָה וְגַם מְרוֹטָהּ. לְמַעַן טִבַּח טִבַּח הַיּוֹחֵדָה לְמַעַן הִיָּה לָהּ בְּרֶק מְרֹטָהּ... וַיִּתֵּן אֶתְהָ לְמְרֹטָהּ לְתַפֵּשׁ בְּכַף הַיּוֹחֵדָה חֲרָב וְהִיא מְרֹטָהּ", עולה שהוראתה של "מְרֹטָהּ" היא "לוטשה, מורקה, הוברקה".

"מְרוֹטָהּ" היא צורת בינוני פעול של קל, ו"לְמְרֹטָהּ" היא צורת שם הפועל של קל, לפיכך סביר להניח ש"מְרֹטָהּ" משקפת צורת עבר של הבניין הסביל של קל, ואינה גזורה בבניין פעל.²⁴ פועל זה מופיע גם בבניין פעל: "נְחֹשֶׁת מְמֹרֵט" (מלכים א, ז, מה).

לפיכך, נראה לי ש"מְרֹטָהּ" במקרא הוראתה הייתה גם "תלש שער" וגם "ליטש, הבריק, מירק", לכן "מוֹרֵט" היא צורת בינוני של הבניין הסביל של קל המציינת שתי משמעויות אלה 1. "מרוט שער" 2. "מלוטש, בעל ברק, נוצץ".²⁵

בעלי העור השחור הם בדרך כלל בעלי עור מבהיק, הנדמה כאילו מירקו אותו (מוֹרֵט), משום שהוא דליל בשערות, ובתיאורו הציורי של הנביא – גוף שכאילו מרטו את שערותיו (מוֹרֵט). נראה אם כן שהנביא בוחר להשתמש דווקא במילה "מורט" לציון

²⁴ HALOT מביא את שתי האפשרויות, שם, עמ' 635. יש המסבירים את הדגש בטי"ת כאנלוגיה ל"הוֹחֵדָה או כדגש ל"תפארת הקריאה". ראה למשל מושקוביץ, עמ' קמה.

²⁵ ייתכן שבעברית חלה ההתפתחות הסמנטית הבאה: "מְרֹטָהּ" = "תלש שערות < תלש את שערות הראש < הפך מישהו לבעל קרחת" (והשווה ויקרא יג, מ-מא: "וַיֹּאֲשֶׁר כִּי יִמְרֹט רֹאשׁוֹ קַרְחַת הוּא טְהוֹר הוּא. וְאִם מִפְּאֵת פְּנֵיו יִמְרֹט רֹאשׁוֹ גִבַּח הוּא טְהוֹר הוּא"). אפשר אם כן שהפועל "מְרֹטָהּ" קיבל את המשמעות "הבריק, הבהיק" בהשפעת האסוציאציה "ראש קרח = ראש מבריק", וכן בשל קרבתו הפונטית של פועל זה לפועל "מרק" – "הבריק, צחצח", והשווה השימושים הדומים: חֲרָב הַיּוֹחֵדָה וְגַם מְרוֹטָהּ. לְמַעַן טִבַּח הַיּוֹחֵדָה לְמַעַן הִיָּה לָהּ בְּרֶק מְרֹטָהּ (יחזקאל כא, יד-טו) - מְרֹקוֹ הַרְמָחִים לְבָשׂוּ הַסְרִינֹת (ירמיהו מו, ד); נְחֹשֶׁת מְרוֹק (דברי הימים, ב, ד, טז) - נְחֹשֶׁת מְמֹרֵט (מלכים א, ז, מה).

תכונתו זו של העור בשל דו-משמעותה של המילה שיש בה כדי לתאר את שתי תכונות עורו של הכושי הקשורות זו בזו: הכושי הוא בעל עור חלק, שנדמה כאילו מרטו אותו, ומשום שהוא כה חלק הוא מבהיק. בהקשר זה מעניין לציין שרבים מן התרגומים לאנגלית מתרגמים את המילה "מוֹרְט" במילים smooth skin (עור חלק).²⁶ ואילו אחרים מתרגמים glossy skin (עור מבריק).²⁷

3. שם התואר "מִמְשֶׁךְ" מרמז גם לגובהם של בני כוש.

שם התואר "מִמְשֶׁךְ" יכול לרמז גם לגובהם של בני כוש, ואכן פרשנים רבים פירשו מילה זו בהוראת "גבוה".²⁸ מלמד מציין, שבספרות העת העתיקה מקובל היה לתאר את הכושים כגבוהים (או נמוכים) במיוחד.²⁹ רבים מן הפרשנים מביאים את דבריו של הרודוטוס שתיאר את העם האתיופי כגבוה וכיפה בעמים.³⁰ נראה שתיאורם של אנשי כוש כאנשים גבוהים בא גם בישעיהו מה, יד: "כֹּה אָמַר ה' יְגִיעַ מִצְרַיִם וְסָחַר כּוֹשׁ וְסָבְאִים אֲנָשֵׁי מִדָּה עֲלֶיךָ יַעֲבֹרוּ".

הצירוף "אֲנָשֵׁי מִדָּה" מפורש בדרך כלל בהוראת "אנשים גבוהים". כך לדוגמה מפרשים רש"י ורד"ק. במקרא מצויים הצירופים "אנשי מידות" = "אנשים גדולים" < אנשים גבוהים" וכן "בית מידות" = "בית גדול" < "בית גבוה". "וְכָל הָעַם אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּתוֹכָהּ אֲנָשֵׁי מִדּוֹת. וְשֵׁם רָאִינוּ אֶת הַנְּפִלִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִלִים וְנָהִי בְּעֵינֵינוּ כְּפַחַדִּים וְכִן הָיִינוּ בְּעֵינֵיהֶם" (במדבר יג, לב-לג); "וְנִתְּהִי עוֹד מִלְחָמָה בְּגַת וְיִהִי אִישׁ מִדָּה וְאֶצְבָּעֵתָיו שֵׁשׁ וְשֵׁשׁ עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע וְגַם הוּא נוֹלָד לְהִרְפָּא" (דברי הימים א, כ, ו); "וְהוּא הִכָּה אֶת הָאִישׁ הַמִּצְרִי אִישׁ מִדָּה חֲמֵשׁ בְּאַמָּה" (דברי הימים א, יא, כג). הָאִמֵר אֶבְנָה לִּי בַּיִת מִדּוֹת וְעֲלִיּוֹת מְהֻנְחִים וְקָרַע לוֹ חֲלוּנֵי וְסָפִין בְּאֶרֶז וּמְשׁוֹחַ בְּשֵׁשׁ (ירמיהו כב, יד).

כיוון שההקשר האמור מתייחס לתיאורו של הכושי, וכיוון שאחת מן התכונות הבולטות של הכושי, תכונה שהודגשה בספרות העולם העתיק, היא גובה קומתו, הנמען עשוי לפרש את "מִמְשֶׁךְ" גם במשמעות "גבוה", היינו להעניק לה גם פירוש אירוני – "הוא גבוה, כאילו משכו אותו".

"ממושך" יכול לשמש גם כמטפורה למקום רחוק ושונה, הנמצא בקצה הארץ.

²⁶ ראה לעיל המקורות המובאים בהערה 11.

²⁷ ראה למשל: Slotki, עמ' 86.

²⁸ ראה לעיל הערה 26, HALOT, עמ' 646; Clines, עמ' 525, וכן Gray, עמ' 312 והביבליוגרפיה

המובאת שם וכן Kaiser, עמ' 93; Watts, עמ' 243, Blenkinsopp, עמ' 308.

²⁹ ראה, מלמד, שם, עמ' 68 והביבליוגרפיה המובאת שם.

³⁰ ראה למשל Kaiser, מ' 95.

4. הצירוף "ממשך ומורט" בהוראת "בזוי ומושפל"

כשהצירוף "ממשך ומורט" בא בהקשר המתייחס לתיאורו של הכושי הוא עשוי להתפרש על פי הניתוח שהובא לעיל, אולם לדעתי צירוף זה, כשהוא בא בישעיהו יח, ז בהקשר לכניעתם של העמים והכרתם בה', הוא מכוון להתפרש במשמעות שונה לחלוטין! אופני פירוש אלו ממחישים את מורכבותו הספרותית של הטקסט שלפנינו. צירוף זה בא גם בישעיהו יח, ז: "בָּעֵת הַהִיא יוֹבֵל שִׁי לֵה' צָבָאוֹת עִם מְמִשֵּׁךְ וּמוֹרֵט וּמַעַם נוֹרָא מִן הוּא וְהִלָּאָה גוֹי קוֹ קוֹ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בְּזָאוּ נְהָרִים אֲרָצוֹ אֶל מְקוֹם שֵׁם ה' צָבָאוֹת הַר צִיּוֹן".

בפסוק זה ישנה חזרה כמעט מדויקת על הנאמר בפסוק ב: "עִם מְמִשֵּׁךְ וּמוֹרֵט וּמַעַם נוֹרָא מִן הוּא וְהִלָּאָה גוֹי קוֹ קוֹ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בְּזָאוּ נְהָרִים אֲרָצוֹ"; "גוֹי מְמִשֵּׁךְ וּמוֹרֵט אֶל עִם נוֹרָא מִן הוּא וְהִלָּאָה גוֹי קוֹ קוֹ וּמְבוֹסָה אֲשֶׁר בְּזָאוּ נְהָרִים אֲרָצוֹ", **אולם ההקשר שונה!**

הכתוב בישעיהו יח, ז עניינו כניעתם של בני כוש בפני ה' והכרתם בו. בני כוש הנוראים, שהפילו חיתתם על עמים אחרים, כשישמעו על מפלת העמים האחרים, ובעיקר על מפלתה של אשור יכירו בגדולתו של ה', וכאות להכרתם זו יביאו מנחה לאלוהי ישראל. רעיון זה עולה גם בישעיהו מה, יד-טז: "כֹּה אָמַר ה' יְיָעֵ מְצַרִּים וְסָחַר כּוֹשׁ וְסָבְאִים אֲנָשֵׁי מִדָּה עֲלֵיךְ יַעֲבֹרוּ וְלֵךְ יִהְיֶה אַחֲרֶיךָ יִלְכּוּ בְּזִקִּים יַעֲבֹרוּ וְאֵלֶיךָ יִשְׁתַּחֲוּוּ אֵלֶיךָ יִתְפַּלְלוּ אַךְ בְּךָ אֵל וְאִין עוֹד אֶפְסָ אֱלֹהִים... **בוֹשׁוּ וְגַם נִכְלְמוּ** כָּלֵם יַחֲדוּ הִלְכוּ בְּכַלְמָה".

בכתוב זה מודגשת העובדה שבני מצרים וכוש המכירים בגדולתו של ה' והנושאים אליו מנחה הולכים ככנענים לפני ה', כמושפלים, כמבווישים וכנכלמים.

לפיכך, כיוון שמריטת השער משמשת במקרא כסמל לביזוי ולהשפלה. למשל בישעיהו נ, ו: "גוֹי נִתְתִי לְמַכִּים וְלַחֲנִי לְמֹרְטִים פְּנֵי לֹא הִסְתַּרְתִּי מִקְלָמוֹת נְרָק"; "וְאָרִיב עִמָּם וְאֶקְלָלֵם וְאֶפְהֶם מִהֶם אֲנָשִׁים וְאֶמְרָטֵם" (נחמיה יג, כה), וכיוון שהכתוב בישעיהו יח, ז המתאר את עם כוש שנתפס כעם גיבור ומפחיד כמי שנכנע לפני ה' והובס על ידו, מקביל לכתוב בישעיהו מה, המתאר עם זה כמושפל, בוש ונכלם, הרי שהצירוף "ממושך ומורט" יכול להתפרש בהקשר זה גם כתיאור ציורי שכוונתו "בזוי ומושפל": "בָּעֵת הַהִיא יוֹבֵל שִׁי לֵה' צָבָאוֹת עִם מְמִשֵּׁךְ וּמוֹרֵט (מעם שמרטו שערותיו, כלומר מעם בזוי ומושפל) וּמַעַם נוֹרָא..."

"ממושך ומורט" יכולה להתפרש גם במשמעות אירונית "מי שנמשך אחר ה', נמשך כה חזק עד כי נמרטו שערותיו". אפשר שעדות להבנה אירונית זו באה בפסוק שלעיל בישעיהו השני (מה, יד) המתייחס כאמור לבני כוש ההולכים אחר ה', היינו נמשכים אחריו ככבולים באזיקים: "אֲחֲרַיִךְ יִלְכּוּ בְּזִקִּים יַעֲבֹרוּ".

ד. סיכום

החיפוש אחר משמעותו של הצירוף "מְמֶשֶׁךְ וּמּוֹרֵט" הביא את הפרשנים להציע הצעות שונות ומגוונות. בהצעותיהם אלה ניסו הפרשנים ליישב את הוראותיהן של מילים אלה במקרא עם הקשר הכתובים. כפי שראינו לעיל לכל אחד מן השורשים מֶשֶׁךְ וּמּוֹרֵט יש מספר משמעויות במקרא, ומשמעויות אלה והאסוציאציות שהן מעלות ניתן לשלבם בהקשר הכתובים. לדעתי, סביר להניח שלפחות חלק מהמשמעויות ואסוציאציות אלה, כפי שעלו בראשם של פרשני המקרא, עלו בראשם של נמעניו של הנביא. אפשר שהחיפוש אחר משמעות אחת לצירוף הנ"ל, וכך אף בנוגע לצירופים אחרים במקרא מוטעה מיסודו.

כיוון שלפנינו טקסט ספרותי מן המורכבים שנכתבו אי-פעם, לדעתי, סביר מאוד להניח שהנביא (הסופר) בחר בכוונה תחילה, כפי שעולה גם ממקרים רבים אחרים במקרא, להשתמש במילים המשתמעות למספר פנים הן מבחינת הוראותיהן והן מבחינת האסוציאציות שהן מעלות.³¹ כך במספר מצומצם של מילים הוא מעלה רעיונות רבים ומגוונים ומעשיר את האמירה.

במאמר זה ניסיתי לארוג חלק גדול מן ההצעות לפירוש צירוף זה שהועלו על ידי הפרשנים השונים לכלל מארג משמעות אחד. הנחתי, כאמור, שמארג פרשנות זה עמד, לפחות בחלקו, ביסוד בחירתו של הסופר (הנביא) להשתמש דווקא בצירוף "ממושך ומורט".

הצעתי לראות את הצירוף "ממושך ומורט" כמציין משמעויות שונות בכל אחד משני ההקשרים שהוא מופיע בהם.

1. בישעיהו יח, ב צירוף זה מכוון לתיאורם הפיזי של בני כוש: בהקשר זה הצעתי לראות את המילה "מְמֶשֶׁךְ" במשמעות חדשה. בהסתמך בעיקר על המילים הנפוצות באכדית (*mašku*) ובארמית (מֶשֶׁכָּא/ה) שמשמען "עור לסוגיו", על הפועל הארמי "מְשֶׁךְ" שמשמעו "פשט עור (של בהמה) ועל המילה "מְשֶׁךְ" (תהלים קכו, ו; איוב כח, יח), המפורשת בדרך כלל בהוראת "שק, (של עור), נרתיק (של עור), פונדה (של עור)", הנחתי שהפועל "מישך" (וצורת הסביל מְמֶשֶׁךְ המשמשת כאן כשם תואר) היו קיימים גם בעברית בהוראה הקרובה להוראה "מרט", כלומר "הסיר שער מעור הגוף, החליק את עור הגוף, ניקה את עור הבהמה משער" וכדומה. לפיכך הצירוף "ממושך ומורט" משקף שתי מילים נרדפות המציינות את תכונתו המיוחדת של עורם של בני כוש –

³¹ ראה לדוגמה אצל Noegel (קובץ מאמרים העוסק כולו במשחקי מילים במקרא) והביבליוגרפיות הענפות המובאות בכל מאמר ומאמר.

דלילות שער הגוף (בהשוואה לבני ישראל). הנביא מתייחס לתכונה זו באופן אירוני: **בני כוש דלילים בשער גוף – הם נדמים כאילו מרטו את שער גופם**. השימוש במילה "ממושך" יוצר גם "משחק מילים", שכן מילה זו מרמזת באמצעות "משמע משתקף" גם להוראה "מי שמשכו אותו (משכו את שערך).

אין ספק שההקשר המתייחס לעורם של בני כוש יש בו כדי לאזכר לנמען בדרך אסוציאטיבית גם את תכונתו העיקרית של עור זה – **צבעו השחור**.

כיוון שתיאור זה מתייחס לתיאורם הפיזי של בני כוש, וכיוון שבספרות העולם העתיק בני עם זה מתוארים כגבוהים במיוחד, הרי שהמילה "ממושך" יש בה גם כדי לכוון את הנמענים למשמעות האירונית "מי שמשכו אותו", **היינו "גבוה"**.

כאמור, בני כוש מוצגים כאן בשל עור גופם הדליל משער כמי "שמרטו ומישכו" את שערם. כאן מכוון הסופר גם למשמעותו האחרת של הפועל "מְרַט" "ליטש < הבריק", כך ששתי משמעויותיו של "מְרַט" מציינים סיבה ותוצאה גם יחד: **מי שמרטו את שערתו, היינו הוא בעל עור הדליל בשערות, גופו נדמה כמלוטש ומבריק**.

מכאן עולה שהצירוף "ממושך ומורט" מכוון בישעיהו יח, ב לתיאור תכונותיהם הפיזיות הבולטות של בני כוש: **הם גבוהי קומה, עורם שחור, דליל בשערות, לכן נדמה גופם כאילו הוא מבריק וממורק**.

2. לדעתי בהקשר השני שבו מופיע צירוף זה בישעיהו יח, ז משמעותו שונה לחלוטין! בכתוב זה מתאר הנביא את בני כוש המביאים שי לה' לאחר שנכנעו לפניו והכירו בגדולתו. רוצה לומר בני כוש מתוארים בכתוב זה ככנועים, כמושפלים וכמבווישים בהקבלה לאמור בישעיהו מה, יד-טז. כיוון שמריטת שער מציינת במקרא גם השפלה וביזוי, הרי שבהקשר זה הצירוף "ממושך ומורט" יכול להתפרש כתיאור ציורי שמשמעו "בזוי ומושפל".

ביבליוגרפיה

- אברמסקי ש', (1971), הערך "כוש" בתוך: **האנציקלופדיה העברית**, כרך 20, ירושלים-ת"א טורים 708-709.
- בן-גינאח י, (תרנ"ו), **ספר השורשים**, ברלין.
- בסל נ', (תשס"א), **כתב אלנתף לר' יהודה חיוג**, ת"א.
- ברגשטרסר ג', (תשמ"ב), **דקדוק הלשון העברית** (תרגום מגרמנית: מרדכי בן-אשר), ירושלים.
- גושן-גוטשטיין מ', (תשנ"ב), **פירוש רבי יהודה אבן בלעם לספר ישעיהו**, רמת-גן.
- הורביץ א', (1955), **ספר תהלים ב**, פירוש לפרקים קכ-קלד (סדרת עולם התנ"ך), תל-אביב.
- הראל מ' ובלאו י', (תשמ"ו), **ספר ישעיהו** (סדרת "עולם התנ"ך), ירושלים-ר"ג.
- ולדמן מ', (תשמ"ח), "גולים ויורדים מארץ יהודה אל פתרוס וכוש – לאור המקרא ומדרשי חז"ל", **מגדים** ה עמ' 39-44.
- חכם ע', (תש"ן), **ספר תהלים** (סדרת דעת מקרא), כרך ב, ירושלים.
- חכם ע', (תש"ן), **תרי עשר**, כרך א, ספר עמוס (סדרת דעת מקרא) ירושלים
- חכם ע', (תשמ"ד), **ספר ישעיהו** (סדרת דעת מקרא), ירושלים.
- טור-סיני (טורטשינר), (תש"ח), **הלשון והספר: בעיות יסוד במדע הלשון ובמקורותיה בספרות**, כרך הלשון, ירושלים.
- מושקוביץ י"צ, (תשמ"ה), **ספר יחזקאל** (סדרת דעת מקרא) ירושלים.
- מלמד א', (תשס"ב), **היהפוך כושי עורו? האדם השחור כ'אחר' בתולדות התרבות היהודית**, חיפה.
- פולק פ', (1994), **הסיפור במקרא**, ירושלים.
- קוטשר י' (תשי"ט), **הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח**, ירושלים.

Blenkinsopp, J., (2000), **Isaiah 1-39: A New Translation with Introduction and Commentary** (The Anchor Bible), New York.

Clines, J.A., (2001), **The Dictionary of Classical Hebrew**, Sheffield.

Gray, G.B., **A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah I-XXVII**, Edinburg 1912 (Latest Impression 1980).

Kaiser, O., (1974), **Isaiah 13-39: A Commentary**, London.

Noegel, S.B., (2000), **Puns and Pundits: Word Play in the Hebrew Bible and Ancient Near Eastern Literature**, Maryland.

Slotki, I.V., (1949), **Isaiah: Hebrew Text & English Translation with an Introduction and Commentary**, London.

Sokoloff, M., (1990), **A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic**, Ramat Gan.

Sokoloff, M., (2002), **A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic**, Ramat-Gan.

Watts, J.D.W., (1985), **Word Biblical Commentary, Vol 24, Isaiah 1-33**, Texas.

קיצורים

CAD = **Chicago Assyrian Dictionary** 1956 -

HALOT = Koehler L. & Baumgartner W., **The Hebrew and Aramaic Lexicon of**

the Old Testament⁵ (ed. M.E.J. Richardson), Leiden, New York, Köln 1994-2000.